

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE ZNANOSTI
KATEDRA ZA BIBLIOTEKARSTVO

CENZURA U POLJSKOJ OD 1945. DO 1990. GODINE

(diplomski rad)

Mentorica: doc. dr. sc. Ana Barbarić

Studentica: Zrinka Jurišić

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ:

Uvod.....	2
1. Cenzura – definicije i vrste.....	3
2. Cenzura prije 1945. godine.....	5
3. Cenzura od 1945. do 1956. godine.....	7
3.1.Cenzura u staljinističkom periodu (1945. – 1953.).....	7
3.2.Razdoblje „jugovine“.....	14
3.3.Cenzura u knjižnicama.....	15
4. Cenzura od 1956. do 1975. godine.....	22
5. Razvoj drugog optjecaja	25
5.1.Izdavačka djelatnost drugog optjecaja.....	26
5.2.Metode tiskanja.....	27
5.3.Crna knjiga poljske cenzure.....	28
5.4.Liberalizacija i Solidarnost.....	29
Zaključak.....	32
Literatura.....	33

UVOD

Cenzura nikada nije bila stran pojam u civiliziranim društvima tijekom povijesti, a pogotovo ne iznenađuje činjenica da je bila sastavni dio strategije vođenja totalitarnih država, s obzirom da je svima njima zajedničko bilo prisilno nametanje određene ideologije koja je trebala oblikovati mišljenje javnosti. Komunizam u Poljsku dolazi i prije kraja Drugog svjetskog rata, a Sovjeti se nude kao pomagači u toliko potrebnoj obnovi. Zauzvrat, Poljacima se nameće marksizam kao idealna perspektiva u oblikovanju društva. „Propaganda uspjeha“ predstavljena u tiskanim medijima bila je isforsirana pozitivna slika života u Poljskoj u to vrijeme, a ispod te površine bila je izrazita cenzura koja u javnosti i službeno zapravo uopće nije postojala. Dapače, sama riječ cenzura bila je cenzurirana. Vlast i cenzori koristili su razne metode u kontroliranju informacija ovisno o političkim i društvenim promjenama. Međutim, potreba za istinom i slobodom govora suprotstavila je dio javnosti komunističkom režimu, koji je u Poljskoj ipak doživio svoj kraj.

Cilj ovog rada je predstaviti kako je funkcionirala cenzura u komunističkoj Poljskoj između 1945. i 1990. godine. Također, bit će opisana i situacija prije kraja rata kao svojevrsan uvod u glavnu temu. Cijeli period bit će opisan kroz tri razdoblja, ovisno o tome kako se mijenjao društveni kontekst. Cenzura se pojavljivala u svim aspektima javnog djelovanja, a ovdje će biti naglasak na metodama korištenim u suzbijanju protoka informacija u sferi nakladništva, izdavaštva i knjižničnog poslovanja. Kako bi se dobila potpunija slika neizbježno je opisati strategije djelovanja cenzorskih institucija kao i način na koji su se grupe pojedinaca borile protiv istih. Razvoj drugog optjecaja poljskog izdavaštva, a kasnije i pokreta Solidarnost bacio je novo svjetlo na viđenje demokracije i općenito slobode govora u medijima. Otpor koji su pružili njihovi sudionici uvelike je pridonio slomu komunizma, pri čemu je Poljska ušla u novo, demokratsko razdoblje.

1. CENZURA – DEFINICIJE I VRSTE

Pojam cenzure i cenzorskih praksi provlače se kroz čitavu povijest otkad je pisane riječi, a *Hrvatska enciklopedija* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža opisuje cenzuru kao „sustav administrativnih mjera koje poduzimaju državne, vjerske, stranačke i druge vlasti protiv objelodanjivanja, čitanja, širenja i posjedovanja, slušanja i gledanja nepoćudnih i za društvo opasnih tiskanih i rukopisnih knjiga, filmova, videokaseta i slične građe te radijskih i televizijskih emisija, kazališnih predstava i dr. Postupci koje poduzimaju vlasti protiv nepoćudnih knjiga i druge za društvo opasne građe razlikuju se od države do države i uvijek su odraz političkih ili vjerskih prilika u njima, a ovise o procjeni vladajućih krugova o tome u kojoj mjeri tiskana ili izgovorena riječ ugrožava interese države i društva.“¹

Postoje različite vrste cenzure, međutim u ovom radu protežu se tri osnovna tipa koja je potrebno izdvojiti i pobliže definirati.

Preventivna cenzura (preliminarna) odnosi se na one postupke kontroliranja informacija koji se obavljaju prije no što sama informacija bude predstavljena javnosti. Njezin cilj je spriječiti objavu informacije koja je iz određenih razloga procjenjena kao nepoželjna ili štetna. U komunističkom sustavu kontrole služila je eliminaciji kontroverznih književnih koncepata, a cilj joj je također bio oblikovanje teksta u skladu s ideološkim potrebama. Preventivna cenzura uključivala je evaluaciju svakog teksta prije nego ga se pošalje u cenzorski ured. Takve radnje obavljale su osobe od povjerenja, poput urednika novina i časopisa, te urednika u izdavačkim kućama, pa i razni aktivisti u kulturnim organizacijama. Očituje se u nizu postupaka poput nadzora rada nakladnika i tiskara, nadzora njihovih planova rada, zabrane rada ilegalnih tiskara, uskraćivanje financijske potpore nakladnicima, kontrola proizvodnje papira, te kontrola autorskih prava.

Suspenzivna cenzura (represivna; sekundarna) odnosi se na onaj oblik cenzure koja se provodila nakon što je određeno djelo već tiskano, a katkad i objavljeno od strane nakladnika. Ograničavala je distribuciju knjiga i književnih djela, te je nerijetko omogućavala uklanjanje nepoželjnih tekstova. To je najuobičajeniji oblik cenzure, a obuhvaća mnogobrojne postupke koji su tijekom povijesti mijenjali oblik i sadržaj, a koji su se često očitovali u gruboj represiji protiv autora, nakladnika i čitatelja. Crkvene i svjetovne vlasti često su prisiljavale autore da

¹ Cenzura. // Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža.

sami ispravljaju svoje tiskane knjige i snimljene filmove, plijenile su tiskanu građu, uništavale je slanjem u tvornice papira ili javnim spaljivanjima. Također, zabranjivale su raspačavanje nepoćudnih tiskovina, te su sastavljale i popise zabranjenih knjiga koje se nisu smjele držati u javnim i privatnim knjižnicama, izbacivale su nepoželjne tiskovine iz javnih knjižnica, a nerijetko su osuđivale njihove autore na zatvor, progonstvo i na odreknuće svojih djela. Korištene metode također su uključivale i premazivanje dijelova teksta crnilom, međutim na ovaj način cenzura je bila vidljiva što, pogotovo u komunističkim zemljama, nije bilo poželjno s obzirom na njihovo nijekanje postojanja cenzure. Suspenzivna cenzura imala je stabilnu poziciju u komunističkoj Poljskoj. Njezina zadaća bila je primjeniti sankcije na pročitano djelo ili ga pak potpuno ukloniti iz kulturnog optjecaja. Tu dužnost obavljali su stručnjaci članovi komunističke partije, neki umjetnici i književni kritičari privilegiranog statusa, a nerijetko i prevoditelji, te urednici novina, časopisa i nakladničkih kuća.

Autocenzura je oblik cenzure koju provodi sam autor u strahu od mogućih posljedica nakon objavljivanja njegovog djela, a taj strah proizlazi iz često represivnog okruženja u kojem živi i stvara. U totalitarnim društvima ovaj oblik cenzure je najpoželjniji s obzirom službena cenzura ne postoji, a veliki pritisak i snažna kontrola sustava koja se vrši u svim aspektima javnog života posljedično dovode do razvoja jake autocenzure.

2. CENZURA PRIJE 1945. GODINE

Prije nego se pozabavimo osnovnom temom, cenzurom u poslijeratnoj komunističkoj Poljskoj, dobro je reći nekoliko riječi o situaciji u državi netom prije izbijanja 2. svjetskog rata kao i o cenzuri za vrijeme rata. Razlog leži u namjeri da se osvijetli situacija jedne ratom izmučene države koja je izgubila veliki dio svoga kulturnog blaga i kojoj je bila potrebna pomoć u obnovi. Komunisti su, ušavši na sporedna vrata, ponudili Poljacima ponudu koju potonji nisu mogli odbiti, a koja im je donijela zablude, laži i nepostojanje slobode govora u više od četiri desetljeća.

U međuratnoj Poljskoj cenzura je bila službena, a najčešće zastupljeni oblik bila je represivna cenzura, tj. obavljala se nakon izdavanja publikacije. Tiskare su bile zakonski obvezane predati prvi primjerak Socijalno-političkom odjelu (*Departament Społeczno-Polityczny*), koji je djelovao unutar Ministarstva unutarnjih poslova. Ukoliko je cenzorski ured odredio povlačenje publikacije, bilo je moguće pobuniti se protiv cenzorske odluke i to na način da se žalba podnese sudu. Cenzurirani tekstovi bili su objavljivani s prekrivenim, tj. cenzuriranim dijelovima, tako da je čitatelj uvijek bio svjestan je li čitani članak cenzuriran, a vlast je na taj način odražavala privid demokracije. Nedugo prije rata cenzura je postala oštrija, posebice u područjima blizu njemačke granice, gdje su nacisti polako preuzimali vlast i počeli s praksom rušenja poljske kulture.

Početak 2. svjetskog rata imao je katastrofalan utjecaj na Poljsku i njezino kulturno blago. Nacisti i Sovjeti zatvorili su sve akademske i javne knjižnice, te su zaplijenili većinu poljskih knjiga. Rečeno u brojkama, 35 000 knjižnica je zatvoreno i 14 milijuna knjiga iz knjižara je bilo zaplijenjeno.² Tijekom rata na području njemačke okupacijske zone svi fakulteti i ostale visokoobrazovne institucije, te većina srednjih škola bile su zatvorene. Nešto drugačija situacija bila je u sovjetskoj okupacijskoj zoni, gdje su pojedine institucije preživjele, poput Sveučilišta u Lavovu. Međutim, sve obrazovne institucije koje su nastavile s radom bile su podređene snažnom ideološkom pritisku. Prema izjavi jedne predavačice s lavovskog sveučilišta „knjige koje se odnose na tematiku idealizma u filozofiji i mnoga druga područja čije teme nisu išle u prilog našim susjedima na istoku[...] čuvale su se pod ključem dok se pornografska literatura vratila u javnost“.³

² Żmigrodski, Z. & Witek, J. „Polityczna poprawność“ w III Rzeczypospolitej. Radom : Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2003. u : Strzdała, Gawel. *Censorship in the People's Republic of Poland. Folklore.* Str.160.

³ Lanckorońska, K. *Wspomnienia wojenne. 22 IX 1989 – 5 IV 1945.* Kraków : Znak, 2001. u : *Ibid.*, str. 161.

Sovjetski utjecaj i kontrola započeli su aneksijom istočnog dijela Poljske nakon 17. rujna 1939. godine. Sovjetska propaganda zalagala se za promicanje onih kulturnih karakteristika koje promiču socijalističke vrijednosti, a već spomenuti grad Lavov u početku je poslužio kao preliminarni poslijeratni eksperiment manipulacije poljske kulture. U školske udžbenike uključili su dodatke iz poljskih književnih klasika u kojima se implicitno kritizirala kapitalistička klasna podjela ili se na neki način promicala propaganda o prijateljskim poljsko-ruskim odnosima.

Također, književni opus Adama Mickiewicza, jednog od najvažnijih poljskih pisaca, zauzeo je središnje mjesto u dugoročnoj sovjetskoj strategiji. Vijest o obilježavanju 85. godišnjice njegove smrti u Lavovu u studenom 1940. proširila se u dijelove Poljske pod nacističkom okupacijom, čime su se sovjeti uspjeli predstaviti benignijima spram nacista, kojima je bio cilj u potpunosti uništiti poljsku kulturu, a sovjetima je na ovaj način bolje polazilo za rukom prodrijeti u svijest poljskog naroda.

Od srpnja 1944. do travnja 1945. godine Crvena armija istjerala je njemačke trupe s područja Poljske. U tom periodu uništili su i značajan dio Zemaljske armije (*Armia Krajowa*) koja se za vrijeme 2. Svjetskog rata borila protiv nacista. Također, eliminirana je poljska vlada u emigraciji, a poljski komunisti su, uz potporu Sovjetskog Saveza uspostavili novu vlast. Tog srpnja 1944. godine osnovana je privremena vlada, tj. Poljski komitet narodnog oslobođenja (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*; PKWN) na čelu s Poljskom radničkom partijom⁴ (*Polska Partia Robotnicza*) sa sjedištem u Lublinu. Unutar PKWN-a formirani su Odjel za informacije i propagandu i Odjel za tisak i informacije, pri čemu je potonji nadgledao rad tiskara i kontrolirao proizvodnju papira, a cenzura se polako počela provoditi. Do kraja rata cenzura je imala preventivni karakter i bila je relativno benigna. Taj se trend „blage revolucije“ nastavio se u prvim poratnim godinama, ali nije dugo trajao.

⁴ Poljska radnička partija 1948. godine mijenja ime u Poljska ujedinjena radnička partija

3. CENZURA OD 1945. DO 1956. GODINE

3.1. *Cenzura u staljinističkom periodu (1945.-1953.)*

Nakon sovjetske invazije 1944. godine, poljski komunisti stvaraju cenzorsku organizaciju u svrhu kontroliranja literarnog stvaralaštva i pisane komunikacije. Cenzura je bila omogućena kroz državnu politiku izdavanja, oštro ograničenje u kulturnim odnosima s inozemstvom i konstantno kontroliranje knjižnica i knjižničnih kataloga. Ovakav sustav kontrole bio je čvrst, dosljedan i naoko učinkovit. Razvijen je u Sovjetskom Savezu dvadesetih godina prošlog stoljeća, a sad se proširio i na Srednju Europu.

U početku je osnovano više ureda za cenzuru. Međutim, krajem 1944. godine dvojica službenika Glavalita poslana su da u suradnji s Poljskom radničkom partijom uspostave centralizirani ured, jer se pojavila potreba da se organizira tijelo koje će djelovati samostalno unutar ministarstva, što bi doprinijelo uniformiranosti sustava i većoj kontroli. Također je bila prisutna izrazita kritika javnosti u Poljskoj i zapadnim zemljama po pitanju povezanosti vlade i cenzure što je bio razlog više za osnivanje takve institucije. Samostalan rad bi, dakako, bio samo privid. Tako je 19. siječanja 1945. godine osnovan Centralni ured kontrole tiska (*Centralne Biuro Kontroli Prasy*), koji 15. studenog iste godine mijenja ime u Glavni ured kontrole tiska, publikacija i javnih izvedbi (*Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*; GUKPPIW). Ured je djelovao pod nadzorom Poljske radničke partije i bio je razgranat po svim velikim administrativnim tijelima širom zemlje, a zadatak mu je bio kontrolirati sustave komunikacije u Poljskoj. S obzirom da legalna granica te institucije u početku nije bila jasna, vlast je 5. srpnja 1946. godine objavila Dekret koji je definirao status, obveze i općenito uvjete pod kojima cenzori unutar GUKPPIW mogu intervenirati u novinarstvu, književnosti i javnim izvedbama, a sadržavao je pet temeljnih kriterija cenzure:

1. Prijetnja sustavu poljske države
2. Otkrivanje državnih tajni
3. Akcije koje su štetne za međunarodne odnose (što je podrazumijevalo kritiku Sovjetskog Saveza i susjednih socijalističkih zemalja)
4. Narušavanje zakona i morala

5. Obmana javnog mišljenja davanjem informacija koje nisu u skladu sa stvarnošću.⁵

S obzirom na navedene kriterije jasno je kako je GUKPPiW morao kontrolirati širenje svih vrsta tiskovina, od teksta, slike, izrečene riječi, pa do reklama, raznih objava i postera, a nedovoljna specifičnost ovih kriterija omogućila je cenzorima popriličnu slobodu manevriranja u obrani interesa vladajuće elite na uštrb demokracije.

U prethodnim crtama spomenuto je kako se cenzura u prvim poratnim godinama još nije oštro provodila. Tako je bilo zahvaljujući djelovanju nakladničke kuće *Czytelnik* pod rukovodstvom Jerzya Borejsze, člana Partije koji se zalagao za umjerenu kontrolu kulture tako što je podržavao kulturne veze sa zapadom. Sa zaoštavanjem cenzure u narednim godinama izgubio je podršku moćnika koji su ga smatrali previše neovisnim i nedovoljno radikalnim. Uspijevao je održavati ravnotežu u cenzorskom sustavu do 1948. godine, nakon čega je smijenjen, čime je Poljska ušla u period izrazito oštre cenzure.

U periodu od 1945.-1956. godine tržište knjige bilo je djelomično kapitalistički uređeno. Privatne tvrtke igrale su veliku ulogu u izdavačkom sektoru, naročito između 1945. i 1947. godine. Privatni nakladnici izdavali su 55% svih naslova 1945. godine i 48% 1947. godine. U istom periodu, imajući značajnu ulogu u kulturnom životu cijele države, izdavali su 70% knjiga za odrasle, 80% dječjih knjiga i 80% tiskanih nota.⁶ Komunisti su bili prisiljeni barem privremeno tolerirati ovaj trend. Naime, za vrijeme nacističke okupacije, Poljska je pretrpjela gubitak od 70-80% fonda knjižnica i knjižara, a tiskarska industrija bila je gotovo uništena, tako da su nakon rata jedino privatni nakladnici mogli ubrzo ponovno pokrenuti posao, s obzirom da su imali svoja privatna sredstva i strojeve. Knjige koje su izdavali bile su kontrolirane od strane ureda za cenzuru, no unatoč tome, komunistička vlast ih je tretirala kao nužno zlo. Polako su im nametali ograničenja kako bi osigurali dominaciju i monopol. Nastupile su vladine odluke donešene 1949. godine koje su predstavile licence za sva poduzeća koja su se željela baviti izdavačkom djelatnošću (u rujnu), ograničenja izdavačkih prava poduzećima podređena državnoj administraciji (u studenom), te su u siječnju 1950. godine formirali središnju distribucijsku mrežu Dom knjige (*Dom Książki*), čime je raspoloživost knjiga ovisila isključivo o državnom budžetu. U ovo vrijeme Ministarstvo kulture preuzelo je odgovornost za formiranje godišnjeg plana u pitanjima izdavaštva, kojeg su nakladnici morali dostaviti unaprijed kako bi se odredila količina proizvedenog papira.

⁵ Żmigrodski, Z. & Witek, J. „Polityczna poprawność“ w III Rzeczypospolitej. Radom : Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2003. u : Strzdała, Gaweł. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 162.

⁶ Usp. Czarnik, O. Control of Literary Communication in 1945 – 1956 Period in Poland. // *Libraries & Culture*. Vol. 36, No. 1(2001). Str. 110.

Ukoliko nisu obavili ovu dužnost, nabava papira bi se smatrala političkim i ekonomskim zločinom, što je pokazalo vrstom tehničke cenzure.

Kako je u početku nakladništvo bilo podijeljeno u tri dijela - državno, kolektivno i privatno, vlast je imala plan kako da uspostavi dominaciju u svim sektorima, u čemu je i uspjela. Prvi korak prema tome bila je prisilna nacionalizacija tiskarske industrije, tako da je već 1946. godine većina tiskara bila pod državnom vlašću. U isto vrijeme provodila se oštra kontrola u već spomenutom sektoru distribucije papira, koji je bio pod palicom Ministarstva informacija i propagande. 1945. godine predstavljene su dvije cijene papira, niža za nakladnike koji surađuju s vlašću (nacionalizirane nakladničke kuće), te viša za ostale nakladnike i tiskare. Također su uveli neka ograničenja u ugovorima između nakladnika i suvremenih poljskih pisaca, potpisanim tijekom rata. Tiskanje djela bilo je planirano nakon rata, a pisci su dobili kompenzaciju unaprijed, što im je pomoglo u teškoj materijalnoj situaciji tijekom rata. Tako da je 1948. godine donesena nova odredba, koja kaže da navedenim ugovorima vrijednost istječe 1. travnja 1949. godine, a nakladnici koji nisu izdali djela iz ugovora do navedenog datuma izgubili su mogućnost kompenzacije za autorska prava dobivena tijekom rata, koja su nakon toga prenijeli nacionaliziranim nakladnicima. Ova situacija je kao posljedicu imala enorman pad produkcije privatnog nakladništva, čime je 1950. godine njihov udio u cirkulaciji pao na samo 8%, a vlast je napokon imala monopol.

Uslijedila je vidljiva centralizacija u nakladništvu. Pod sloganom „demokratizacija kulture“ zahtijevali su prodaju knjiga po niskim cijenama, čime su sektor knjige i periodike u potpunosti učinili ovisnim o državnim subvencijama. Cilj je bio dekomercijalizirati tržište knjige u svrhu eliminacije ideološkog nadmetanja. Do 1950. godine većina nakladničkih kuća i književnih časopisa preselila se u glavni grad, što je dovelo do centralizacije kulture.

Kako se može zaključiti cilj je bio učiniti umjetničku produkciju potpuno neovisnom od preferencija publike i podrediti je komunističkom ideološkom programu⁷, tako da, kako Stefan Kisielewski navodi, čitatelji povjeruju kako čitani tekst odražava autorovo mišljenje, te da autori koriste određene načine izlaganja mišljenja kako bi izbjegli ispravke i zabranu svojih djela.⁸ Kako bi zadovoljili navedeno cenzura je morala djelovati na sljedeći način:

1. Preventivnom cenzurom publikacija u formi knjige
2. Cenzurom tekstova namjenjenih kazalištu, kabaretu, kinu i radiju
3. Izdavanjem dozvole novinama i časopisima

⁷ Censorship in Poland in the Twentieth Century. // Censorship : A World Encyclopedia / Derek Jones. London : Fitzroy Dearborn Publishers, 2000.

⁸ Krajewski, A. Cenzura i ci kłopotliwi literaci. // Odra, No.2, pp. 22–29. u : Strzdała, G. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 164.

4. Odobrenjem za nakladu knjige i časopisa (kako bi se kontrolirala količina potrošnje papira)
5. Određivanjem što se od publikacija smije uvoziti
6. Kontrolom privatnih i državnih tiskara.⁹

Ukratko, cenzura je kontrolirala sve, od beletristike, kuharica, vjerskih disertacija, osmrtnica, kazališnih plakata do reklamnih letaka, a zabrana izdavanja pojedinih djela bila je stogo čuvana politička tajna, s obzirom da njeno postojanje nije bilo javno niti službeno.

3.1.1. Struktura i metode cenzure

Cenzura knjige počinje puno prije negoli dođe u cenzorske ruke. Prije no što nakladnička kuća dobije dozvolu za izdavanje knjige, autor mora dobiti odobrenje na željenu temu od Odjela za izdavaštvo, koji djeluje pod Ministarstvom kulture. Odjel mora odobriti sve knjige, osim onih koje su već u opticaju ili su otprije odobrene od strane Ministarstva. Nakon što je tema odobrena, autor surađuje s urednikom koji mu je dodjeljen. Po završetku rukopisa isti se pažljivo uređuje i šalje na procjenu, u kojoj je bitna kvaliteta djela i potencijal prodaje. Bilo je slučajeva kada autori i urednici nisu pristajali na veliku količinu promjena u samom djelu. Tada bi cenzor ili zabranio izdavanje knjige ili bi dopustio isto, ali uz sankcije poput male naklade ili prodaje po visokoj cijeni. Naposljetku, uvijek je postojala mogućnost povlačenja spornog djela iz knjižara i knjižnica, te zabrana novog tiskanja.¹⁰ Proces odobravanja knjige trajao je otprilike dvije godine, a mjesečnika najmanje mjesec dana, dok je za tjednik bilo potrebno dva dana.¹¹

Općenito govoreći, cenzori su preferirali preventivnu cenzuru, jer se izmjene nisu vidjele, a čitatelj bi vjerovao da su to točne autorove riječi i misao. Novinari, pisci i istraživači koristili su se raznim aluzijama kako bi prevarili cenzore, što im je katkad i uspijevalo. Zbog toga su akademske publikacije također bile subjektom cenzure, a provjeravale su se uglavnom doktorati i habilitacijske disertacije namjenjene objavljivanju. Shodno tome, povjesničari koji su bili partijski članovi posebno su bili nadzirani od strane cenzora. Kako objašnjava Marian Orzechowski, povjesničar i tadašnji ministar vanjskih poslova, „cenzori su bili uvjereni da su povjesničari, članovi Partije, posebice oni koji su aktivni u politici, pogotovo obavezni

⁹ Czarnik, O. Control of Literary Communication in 1945-1956 Period in Poland. Str. 107.

¹⁰ Leftwich Curry, J. The Media and Intra – elite Communication in Poland : The System of Censorship. // A Rand Note. N-1514/ 2, 1980. Str. 49-50.

¹¹ Ibid., str. 46.

govoriti i pisati u skladu s partijskom strategijom“.¹² Književna kritika također je imala svoju funkciju u cenzorskim praksama, a djelovala je kao određeni oblik represivne cenzure, pri čemu je nezadovoljstvo kritičara odražavalo nezadovoljstvo vlasti, ali to mišljenje nije bilo dovoljno da se djelo ukloni s tržišta. S obzirom da je cenzura bila tajna, pokušavali su ovim putem diskreditirati djela ukoliko nisu našli nikakve dokaze protiv ideologije.

Preventivnu cenzuru nerijetko su obavljali i urednici i predstavnici nakladničkih kuća i časopisa, koji su bili u službi državnog vrha, kako bi se potonji osigurali da će sve ono što izađe na tržište biti u skladu s komunističkom ideologijom, dok je sekundarna cenzura pokušavala spriječiti popularizaciju djela autora egzistencijalista, poput Sartrea i Camusa pokretanjem kampanje protiv egzistencijalističke filozofije i književnosti, definirajući je kao destruktivnu i reaktivnu. Određena djela odmah su uklonjena s tržišta, a represija po tom pitanju smanjila se tek nakon '56. u potpuno drugačijoj političkoj i kulturnoj atmosferi.

Postojale su četiri razine cenzure kad je bila riječ o beletristici:

1. Preventivna (*wstępna*), tj. cenzura autorovog rukopisa
2. Aktualna (*faktyczna*)
3. Naknadna (*następna*), tj. prije izdavanja
4. Sekundarna (*wtórna*), tj. nakon izdavanja

Na prve tri razine publikacija je mogla biti odmah uklonjena. Na prvoj razini odgovornost za cenzuru bila je podjeljena između urednika nakladničke kuće i cenzorskih činovnika. Potreba za sekundarnom cenzurom pojavila se 1949. godine u svjetlu novih doktrina, kada je trebalo revidirati određena djela, kako bi se eventualno u sljedećim izdanjima ispravile greške ili bi u promjenjenoj političkoj situaciji bilo nužno ne dopustiti novo izdanje.¹³

Jedan od glavnih zadataka cenzora bilo je pisanje izvješća koje se sastojalo od sljedećih rubrika:

1. Naslov djela
2. Autor
3. Nakladnik
4. Namjeravana naklada

¹² Romek, Z. Cenzura w PRL : Relacje historyków. Warsaw: Neriton, IH PAN, 2001. u : Strzdała, G. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 162.

¹³ Usp. Bates, J. The Censorship of Polish Literature in the Stalinist Period, 1945-1954. // Proceedings of the Scottish Society for Russian and East European Studies : Papers from the Annual Conferences 1998 and 1999. / Berry, R., MacManus – Czubińska, C. And Bates, J. (eds.). Glasgow : Scottish Society for Russian And East European Studies, 2004. Str. 11-33.

5. Nova knjiga ili novo izdanje
6. Originalno djelo ili prijevod
7. Jezik originala
8. Datum potvrde djela za izvješće
9. Mjerodavno izvješće koje je sadržavalo
 - a) temu knjige i problematiku
 - b) ideološko i socijalno-edukativni značaj
10. Cenzorov prijedlog
 - a) dati dozvolu
 - b) ne dati dozvolu
 - c) dati dozvolu za tiskanje nakon završetka određenih intervencija
11. Cenzorov potpis
12. Odluka.

Deveta točka izvješća bila je najvažniji dio dokumenta s obzirom na to da su cenzori morali svojim nadređenima ideološki opravdati zeleno svjetlo za izdavanje određenog djela i objasniti u kojoj je mjeri djelo zastranilo od ideoloških normi. Tijekom pisanja izvješća cenzor je morao paziti na dvije stvari, pregledati djelo sa stajališta prosječnog čitatelja, a u isto vrijeme morao je imati na umu zastupljenu ideologiju. Svaki prijedlog izmjene u tekstu, bilo pojedinih riječi ili cijelih odlomaka, imao je za cilj djelo prilagoditi ideološkim načelima kako bi ga približilo radničkoj klasi, koja je nerjetko bila politički nezrela i nije bila kulturno sofisticirana. Zbog toga su cenzori u ranim pedesetima raspravljali o budućnosti novih izdanja klasičnih djela, navodeći kako su potrebe intelektualaca već zadovoljene i da novo izdanje nije potrebno. Kod sekundarne cenzure rubrike su bile malo drugačije, većeg formata, a 14. točka sadržavala je kategorije:

I. Novo izdanje

- a) bez promjena
- b) nakon uvođenja određenih promjena

II. Nema novog izdanja.

Kategorije III. i IV. odnosile su se na opseg distribucije, s obzirom je li knjiga podobna za školske i ostale knjižnice.¹⁴ Također je dobro spomenuti kako su i sami cenzori bili nadgledani. Njihov rad se ocjenjivao tako da su se provjeravale knjige koje su već u prodaji,

¹⁴ Usp. Bates, J. The Censorship of Polish Literature in the Stalinist Period, 1945-1954. Str. 11-33.

te ako se naišlo na neregularnosti cijela tiskana serija bi bila povučena s polica, a cenzori bi morali pretrpjeti određene sankcije, poput dodjeljivanja jednostavnijih tekstova.¹⁵

3.1.2. *Socrealizam kao novi kreativni izričaj*

Sustav unutrašnje kontrole također je utjecao na aktivnosti u umjetničkim krugovima. Početkom 1949. godine počela je nova faza u umjetničkom stvaralaštvu. Na kongresu Društva poljskih pisaca u Szczecinu socrealizam je prepoznat kao idealan oblik umjetničkog stvaralaštva. Partija je uspostavila stanje potpune kontrole u kojem je pokušavala preoblikovati ideje pisaca pomoću nametanja socrealizma, kako bi te ideje naposljetku konzumirao čitatelj. Taj kongres smatra se prekretnicom u poslijeratnoj poljskoj književnosti, kad je vlast jasno dala na znanje kako ima želju podrediti pisce i njihova djela svojoj apsolutnoj kontroli. Bez obzira na ograničenja koja donosi socrealizam, većina pisaca je reagirala pozitivno na partijin poziv za novu, socijalističku literaturu koja bi bacila novo svjetlo na interese radničke klase. Sudjelovanje u tom projektu postao je obavezan za sve članove. 1950. godine organizirana je struktura za unaprijeđivanje socrealističkog stvaralaštva: sastojala se od odjela za prozu, poeziju, dramu, prevođenje, te odjela za književnost za djecu i mladež.¹⁶ Na sastancima su analizirali tekstove i koncepte o kojima su kasnije diskutirali i po potrebi iznijeli kritike, ukoliko bi djelo djelovalo neadekvatno ili dvosmisleno. Navedeno bi se moglo okarakterizirati kao primjer kolektivne preventivne cenzure. Također, nametanje socrealizma kao kreativne metode doprinijelo je jačanju autocenzure, čime se smanjila potreba za kontroliranjem djela u ranijim fazama procesa stvaranja.

U kulturnoj sferi najveća šteta počinjena je u krajem '40ih i početkom '50ih godina, kada je uništena većina kolekcija knjiga iz vremena prije rata. 2. veljače 1949. tijekom sastanka Centralnog komiteta Poljske ujedinene radničke partije sva „klerička“ i „reakcionarska“ literatura je zabranjena.¹⁷ Akcije povlačenja i uništavanja takvih knjiga, o čemu će u narednim crtama više biti rečeno, odvijale su se u svim knjižnicama, pogotovo u školskim jer je obrazovni sustav, ispunjen ideološki korektnim interpretacijama klasičnih i suvremenih djela poljske književnosti, imao zadaću nametnuti i prilagoditi književni ukus i oblikovati

¹⁵ Żmigrodski, Z. & Witek, J. „Polityczna poprawność“ w III Rzeczypospolitej. Radom : Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2003. u : Strzdała, G. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 163

¹⁶ Usp. Czarnik, O. Control of Literary Communication in 1945 – 1956 Period in Poland. Str. 109

¹⁷ Strzdała, G. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 164

shvaćanja novog građanina. Usprkos jakoj cenzuri, period između 1950. i 1956. godine obilježio je porast tiskanih izdanja klasične literature, kako poljske tako i strane. Postala su dostupna djela Homera, Shakespearea, Defoea, Stendahla, Zole, kao i Jana Kochanowskog, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackog, Henryka Sienkiewicza i Stefana Żeromskog. Općenito su sva književna djela bila podložna cenzorskim ograničenjima, ali u ovo vrijeme to je bilo izraženije kad je bila riječ o suvremenoj literaturi. Strogo se pazilo da suvremena literatura odražava duh socrealizma, a knjižnice i knjižare vrvile su takvim knjigama. Također, poljski sustav cenzure po nekim se pitanjima razlikovao od sovjetskoga i to u praksi davanja određenih povlastica piscima. Pozicija i involviranost pojedinaca u politici bio je jedan od kriterija cenzure. Ukoliko je sam pisac bio u dobrim odnosima s političkim autoritetima, imao je određenu slobodu pisanja. Naravno, nije mogao na legalan način opovrgnuti cenzorovu odluku, ali je mogao dobiti povlastice za predstavljanje svoje umjetničke vizije. Jedan od takvih primjera je slučaj Tadeusza Konwickog. Njegov roman *Władza* objavljen je usprkos tome što ga je prvotno bio odbio sekretar Odjela za tisak. Sličan primjer bio je i problem izdavanja Solženjicinovog romana *Jedan dan Ivana Denisoviča*, kada su Konwicki i jedan suosjećajni kritičar zamolili Jakuba Bermana, jednog od visoko cijenjenih figura u Partiji, da pokuša promijeniti donešenu odluku o zabrani izdavanja. I u tome su uspjeli.¹⁸

3.2. Razdoblje „jugovine“

Tijekom staljinističkog perioda pravila i sankcije bili su precizno određeni, tako da prava cenzura gotovo da i nije postojala. U strahu od kazni i sankcija većina pisaca, novinara i urednika podliježala je snažnoj autocenzuri. Ukoliko je cenzorski ured reagirao, mediji nisu imali potrebu preispitivati njihove odluke, jer su moguće kazna jednostavno bile prevelike. Stanljinovom smrću uslijedile su promjene unutar vlade, a u javnosti i medijima porasla je želja za većom slobodom govora, što je u cenzorskim praksama izazvalo pomutnju. Sve više su javnosti bili dostupni kritički članci, doduše u pojedinim književnim časopisima ograničene naklade, ali se postupno smanjivala cenzura i u drugim novinama. Zbog mijena unutar vlasti i smanjenog reagiranja i utjecaja cenzure mnogi pisci i urednici drznuli su se objavljivati tekstove koje cenzura nije prethodno odobrila. Posljedica ove nove slobode u medijima i kulturi bilo je sastanak varšavskih cenzora na kojem je odlučeno ukidanje

¹⁸ Usp. Bates, J. The Censorship of Polish Literature in the Stalinist Period, 1945 – 1954. Str. 11-33.

cenzorske institucije. Regionalni uredi jednostavno su prestali s radom, a Poljska je postala zemlja bez službene cenzure, što je trajalo otprilike četiri mjeseca, odnosno do kraja 1956. godine.¹⁹ Da bi spriječili uplitanje i intervenciju SSSR-a, novinari, članovi Partije i predstavnici vlade organizirali su grupu koja je nadgledavala ono što se pojavljivalo u medijima u svrhu savjetovanja o tabu temama. U većini slučajeva ovakva praksa bila je efikasna. Jedino je popularni studentski časopis *Po Prostu* izmicao kontroli, te su unutar njega zahtjevali veću samokontrolu. Naposljetku, Partija je zabranila časopis što je nagovijestilo kraj takozvane „jugovine“.

3.3. *Cenzura u knjižnicama*

U vrijeme Drugog svjetskog rata uništene su brojne knjižnice i velike količine knjiga. Kao rezultat rata Poljska je, rečeno u brojkama, izgubila više od 50 milijuna knjiga.²⁰ Bibliotekari i znanstvenici su se u prvim poratnim godinama posvetili rekonstrukciji uništene knjižnične mreže, koju su htjeli ponovno izgraditi od temelja. Imali su takvu potrebu, ne iz ideoloških pobuda, već zbog potreba naroda i osjećaja patriotizma. Nakon rata, kao jedna od posljedica bila je da su prestale postojati opće knjižnice koje su bile na usluzi širokom krugu čitatelja na selu i u gradu. Znanstvenih knjižnica ostalo je tek nekoliko, a ništa bolje nisu prošle knjižare i privatne zbirke knjiga. Poljska knjiga postala je rijetkost, ne zna se gdje je treba tražiti, kako i s čime ostvariti potrebe čitateljstva, škole i znanosti.²¹ Značajna osoba u ovom periodu bio je Stanisław Sierotwiński, delegat Ministarstva prosvjete u pitanjima zaštite knjižničnih zbirki. Okupio je grupu entuzijasta, koja je brojala 30 ljudi, a uspjeli su spasiti oko 5,5 milijuna izdanja od veljače 1945. godine do prosinca 1946. godine. Usprkos ovim akcijama spašavanja kulturnog dobra situacija nakon 1944. godine nije bajna za knjigu. Razlog leži u oprečnim planovima kovanih od strane komunista, kojima je u interesu bilo, prije svega, oblikovati javno mišljenje u skladu s marksističkom ideologijom. To je značilo borbu sistema protiv demokracije i njenog kulturnog zaleđa na način da se osmisli plan likvidacije knjiga koje veličaju tradiciju i stare vrijednosti. Jedna od metoda prikupljanja antikomunističkih knjiga koju su koristili partijski propagatori u prvim poratnim godinama bilo je organiziranje građanskih akcija prikupljanja knjiga pro publico bono. S obzirom da je za izdavanje novih knjiga trebalo vremena, Ministarstvu prosvjete se ova ideja o društveno organiziranom

¹⁹ Leftwich Curry, J. *The Media and Intra – elite Communication in Poland : The System of Censorship*. Str. 4-5.

²⁰ Drózdź, A. *Selekcje ksiązek w powojennym Krakowie w latach 1945-1956 // Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. Nr. X (2012), str. 60.

²¹ *Ibid.*, str. 61.

prikupljanju knjiga svidjela. Pod parolom „Spasimo knjige i knjižnice!“ (Ratujmy książki i biblioteki!)²² zadobili su povjerenje građana, ali je to zapravo bila strategija za odvratanje pozornosti javnog mišljenja. Nakon prvotnog uzbuđenja oko obnavljanja temelja poljske kulture uslijedilo je čišćenje knjižara i knjižnica od nazadne literature, neprijateljske, zastarjele, izdane prije 1939. godine, u vrijeme okupacije, ali i suvremene koja se u političkom smislu nije ideološki poklapala s novom stvarnošću. U roku od četiri godine nastupila je promjena u dotada liberalnom sustavu knjige i nakladništva, a zamijenio ga je centralizirani sustav u službi izgradnje totalitarnog društva.

3.3.1. Bibliotekarske institucije

Umjesto Centralnog ureda kontrole tiska (*Centralny Biuro Kontroli Prasy*) 15. studenog 1945. godine osnovan je Glavni ured kontrole tiska, publikacija i javnih izvedbi (*Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*) koji je imao široki spektar djelovanja, između ostalog i na javne knjižnice. Od tada čišćenje knjižnica od nepoćudnih knjiga odvijalo se sistematično i pod palicom centralne vlasti koja je i uvela instituciju cenzure.

Komunisti su htjeli ostvariti centralizaciju u izdavaštvu stvaranjem jedinstvene knjižarske mreže. Shodno tome u prosincu 1945. godine počinje s radom Vijeće za knjigu (*Rada Książki*), a 17. travnja 1946. godine Vijeće ministara izglasalo je dekret O knjižnicama i skrbi o knjižničnim fondovima²³ (*O bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*). Dekret je omogućio da se utvrdi državna mreža knjižnica, dok su one same smatrane „kulturnim dobrom naroda, pozvane na služenje sveopćem dobru“²⁴, neovisno o tome jesu li dio institucija ili su privatne. U skladu s tim, u prvom tromjesečju te godine, oživjele su mnoge vladine institucije koje su vodile brigu o tržištu knjige, iako su im mogućnosti bile ograničene. Nadzor i brigu oko knjižnica preuzelo je Ministarstvo prosvjete koje je djelovalo preko Upravne direkcije knjižnica (*Naczelna Dyrekcja Bibliotek*; NDB). Centralna uprava knjižnica (*Centralny Zarząd Bibliotek*) 1957. godine mijenja ime u Departman knjižnica (*Departament Bibliotek*), a godinu poslije u Departman kulturno-prosvjetnog rada (*Departament Pracy Kulturalno-Oświatowej*). Dekret o knjižnicama imenovao je Državni knjižnični odbor (*Państwowa Rada Biblioteczna*) koji je funkcionirao kao savjetodavni organ

²² Ibid., str.61.

²³ Opširnije : Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Dziennik Ustae, Nr 26 poz. 163, str. 291 – 295. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19460260163> (05.02.2014.)

²⁴ Gulińska, Grażyna. Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944-1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc. //Kieleckie Studia Bibliologiczne. 6 (2001), str.50

na razini vojvodstva, okruga i/ili općine.²⁵ Osnovan je Državni institut knjige (*Państwowy Instytut Książki*), prvi institut koji je imao znanstveni karakter u području bibliotekarstva. Nažalost, nije dugo djelovao, jer su ga ukinuli 1949. godine, a njegove zadatke preuzeli su Institut za književna istraživanja (*Instytut Badań Literackich*), Nacionalna knjižnica (*Biblioteka Narodowa*) i Ministarstvo prosvjete. Institut je izdavao i znanstveni časopis naziva *Biuletyn Państwowego Instytutu Książki*, koji je nažalost imao samo tri izdanja. Službeno, cilj rada ovih ustanova bilo je opće dobro, ali u praksi služile su kontroli u knjižnom sustavu, kontrolirajući sve etape proizvodnje od nastanka knjige, preko distribucije, do dolaska na tržište.

Cenzura u bibliotekarskim krugovima uzima maha u godinama između 1948. i 1950. godine. U to vrijeme nastupile su važne promjene na rukovodećim položajima u bibliotekarskim institucijama, prvenstveno u NDB-u. Dobrovoljnim odlaskom stručnjaka i otpuštanjima s druge strane, na te pozicije dolaze partijski simpatizeri upitnih kompetencija. Ured za istraživanje čitateljstva pri izdavačkoj udruzi „Czytelnik“ (*Biuro Badania Czytelnictwa przy Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik“*) ukinut je 1949. godine, Državni institut za knjigu (*Państwowy Instytut Książki*) u ožujku 1950. godine. Dana 31. listopada 1951. godine brigu o selekciji knjiga umjesto Ministarstva prosvjete preuzima Ministarstvo kulture i umjetnosti, a Upravnu direkciju knjižnica zamjenjuje Centralna uprava knjižnica na čelu s Wandom Michalskom, koja je imala širok stupanj djelovanja u sferi povlačenja knjiga. Time je završeno tradicionalno djelovanje knjižnica pod Ministarstvom prosvjete, čija suradnja potječe još iz međuratnog razdoblja. Važnost knjižnica bila je u opadanju, što se ogledalo u neprestanom skraćivanju radnih vremena u bibliotekarskim institucijama. Mijenjanje politike knjižnica nije bilo usmjereno ka kontroli njih kao kulturnih ustanova, već prema onima koji čitaju, a kako je knjižnica informacijsko središte bilo je nužno ograničiti pristup i ukloniti nepodobne knjige. Time su usporili razvoj knjižnica, čiji su zadaci sada bili „sistematično upoznavati pučanstvo s tekućim političkim događajima, popularizirati junačka djela pojedinaca u sovjetskom društvu, razjasniti odluke partije i vlade, propagirati djela klasika marksizma-lenjinizma, predstavljati modele novih ljudi staljinovske epohe, ovjekovječene u sovjetskim književnim djelima, pomagati pučanstvu u ovladavanju informacijama iz raznih grana znanosti i tehnike.“²⁶ Stariji bibliotekari koji su svoj posao doživljavali kao misiju za javno dobro, ovakve prakse doživljavali su kao poniženje, da su čak neki od njih i napustili

²⁵ Ibid., str.51.

²⁶ Michalska, W. Z doświadczeń pracy z czytelnikiem w bibliotekach radzieckich. u : Drózdź, A. Selekcje książek w powojennym Krakowie w latach 1945-1956. Str.65.

posao kako ne bi sudjelovali u uništavanju knjiga na što su inače bili primorani. Također, Sindikat poljskih bibliotekara i arhivista izgubio je na subjektivnosti i postao je marionetom komunističke vlasti. Decentralizacija, do tada jedinstvene knjižnične politike dovela je, između ostalog, do nastanka posebnih bibliotekarskih mreža. U skladu s tim uslijedila je ideološka indoktrinacija knjižnica u obliku selekcije zbirki knjiga unutar knjižničnog fonda.

3.3.2. Prvi popisi zabranjenih knjiga i selekcije u knjižnicama

*Nabavna politika najizričnije govori o položaju knjižnice u društvu.*²⁷

Wanda Michalska bila je zadužena za sastavljanje popisa knjiga koje se moraju povući iz knjižnica, te je posljedično tome predstavila Smjernice za čišćenje zbirki knjiga (*Wytyczne w sprawie oczyszczania księgozbiorów*).²⁸ Uslijedile su akcije selekcija knjiga. Stipčević objašnjava kako se „pod cenzurom razumijeva sustav mjera koje poduzimaju vlasti ili oni koji tu vlast predstavljaju, za sprečavanje javnog iznošenja ideja i mišljenja koje vlasti drže oprečnim svojim interesima, odnosno moralnim i društvenim normama koje vrijede u određenoj sredini i vremenu, selekcija znači izbor knjiga što ih tržište nudi jedino na osnovi potreba knjižnice, kvalitete tih knjiga i posebno na osnovi kruga stvarnih ili potencijalnih korisnika knjižnice.“²⁹ Isto tako navodi da su kriteriji u odabiru knjiga ipak neodvojivi od ideoloških predrasuda, tako da su gore navadeni pojmovi u totalitarnom sustavu teško odvojivi, s obzirom na ideološku obojanost praksi izlučivanja knjiga iz knjižničnih fondova. Akcije selekcije knjiga odvijale su se tajno, a svi tragovi o njima morali su biti zameteni. Liste knjiga bile su strogo povjerljive. Slale su se u pojedine obrazovne institucije, a knjige su nakon toga slane u tvornice kako bi se uništile. Cilj ovih pothvata bio je brisanje javnog sjećanja. Te radnje bile su tajne, za razliku od javnih spaljivanja knjiga kakva su prakticirali nacisti. Popisi su se izrađivali za knjižare i javne knjižnice, pri čemu su neke knjižnice čak imale tendenciju odbijati suradnju, međutim na kraju su bile prisiljene podrediti se naredbama. Knjige su uglavnom uništavane iz ideoloških razloga, a bilo je i nekih apsurdnih, poput zabranjivanja knjiga koje je izdala „neprikladna“ nakladnička kuća, dok se isti naslov izdan od strane nekog drugog nakladnika mogao prodavati. Prije svega eliminirana je anti-sovjetska literatura. Nadalje, uništavana su djela Józefa Piłsudskog kao i djela o njemu, djela

²⁷ Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992. Str. 30.

²⁸ Dróżdż, Andrzej. Selekcje książek w powojennym Krakowie w latach 1945-1956. Str.65

²⁹ Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Str. 30

Nacionalne Demokracije povezana s Romanom Dmowskim, djela tematike istočnih granica. Židovske teme također nisu bile poželjne u bilo kojem obliku. Osim literature koja se dotiče poljskih pitanja, djela zapadnih i američkih autora bila su djelomično zabranjivana, poput romana Agathe Christie i romana Zameo ih vjetar. Zanimljiv primjer zabranjenih djela je knjiga o mrkvama (*O uprawie marchwi pastewnej*) koja je povučena iz prodaje jer govori o prednostima samostalnog uzgajanja spram kolektivnih poljoprivrednih inicijativa.³⁰

U knjižnicama komunističkih zemalja sve je moralo biti podređeno ideologiji i političkim ciljevima, pogotovo u pučkim i školskim knjižnicama. Potonje su bile podvrgnute oštrijem nadzoru školskih i drugih vlasti. U njima se mora posebno paziti na to da obavljaju onu didaktičku zadaću koja je i samim školama u svakom društvu namjenjena,³¹ s obzirom da je jedna od osnovnih funkcija [...] školskih knjižnica [...] ona odgojna koja ima za cilj da [se] mladi naraštaj odgoji prema slici i prilici vladajuće elite.³²

Povlačenje knjiga iz školskih knjižnica službeno je započelo za vrijeme školskih praznika 1949. godine, kako bi se izbjegao protest profesora i učenika. Međutim, u Kielcima su se već 1945. godine pojavili popisi knjiga koje treba odstraniti iz školskih knjižnica, a podrazumijevali su literaturu i autore čija se djela ne uklapaju u marksističku ideologiju. Prvi popis sadržavao je dva lista, pri čemu je na prvom popisano 33 naslova, a na drugom 30. Popisani su autori i djela iz saveza Piłsudskog, antiboljševika (Jerzy Bandrowski), djela antisemitske tematike (Teodor Jeske-Choiński), ona koja opisuju napad Sovjetskog Saveza na Poljsku 1920. godine, te djela autora povezanih s Nacionalnom demokracijom (*Narodowa Demokracja; endecja*).³³

Pučke i školske knjižnice u svim totalitarnim društvima imaju nešto zajedničko, a to je siromašan fond, koji je uz to ideološki jednobojan i podređen propagandnim ciljevima vladajuće stranke.³⁴ Tako su i knjižnice u komunističkom sustavu u Poljskoj prisiljene mijenjati svoju nabavnu politiku koja u potpunosti mora slijediti partijske upute, te su morale čistiti svoje fondove, koji su se oblikovali prema prijedlozima Komisije za ocjenu knjiga namjenjenih javnim knjižnicama i nabavu za javne i školske knjižnice (*Komisja oceny książek do bibliotek powszechnych oraz zakupu dla bibliotek powszechnych i szkolnych*). Ta komisija se sastojala od 25 članova, koji su predstavljali Ministarstvo prosvjete s Glavnom direkcijom

³⁰ Strzdała, Gawel. Censorship in the People's Republic of Poland. Str. 165

³¹ Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Str. 10

³² Ibid. Str. 7

³³ Endecija je nacionalna i desničarska nacional-demokratska stranka u Poljskoj u 19./20. st.

³⁴ Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Str. 17

knjižnica, Institut za književna istraživanja, Ministarstvo kulture i umjetnosti, GUKPPIW, Knjižnica Sejma, te Knjižnica KC PZPR (*Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*). Neke knjige preseljene su u znanstvene knjižnice i arhive, a jedan od popisa namjenjenih takvoj praksi bio je i „Popis predloženih knjiga za znanstvene knjižnice i arhive“ (*Spis księzek proponowanych do bibliotek naukowych i archiwalnych*). U njemu su se nalazila djela nakladničkih kuća s kraja 19. stoljeća, početka 20. stoljeća i međuratnog razdoblja. Većina knjiga na tom popisu bila je povijesnog karaktera.³⁵ Uporaba tih publikacija bila je ograničena. Iz tog razloga, učenici osnovnih i srednjih škola mogli su se služiti isključivo literaturom obojenom ideologijom.

Već spomenuti Dekret '46. dao je GUKPPIW veliku moć u čišćenju javnih i akademskih knjižnica od povijesne, geografske literature, izviđačkih priručnika, djela autora u emigraciji i djela zapadnjačkih autora. Ove publikacije većinom su premještane u antikvarijate i prodavane po visokim cijenama ili su bivale uništene. Kada su uspostavili kontrolu nad svakodnevnim protokom informacija GUKPPIW počeo je kontrolirati publikacije izdane u prošlosti. Od 1945. do 1947. godine sastavili su sedam popisa zabranjenih djela koje su masovno povlačili iz knjižara i knjižnica. Nakon 1950. godine, pod utjecajem GUKPPIW, Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo kulture također su sastavili svoje popise zabranjenih knjiga. Svi oni su u sebi sadržavali više od tri tisuće naslova domaćih i stranih autora poput djela Charlesa Dickensa, Balzaca i Jacka Londona. Šest godina nakon rata Ministarstvo kulture i umjetnosti izdalo je Popis knjiga namjenjenih trenutnom povlačenju (*Wykaz księzek podlegających natychmiastowemu wycofaniu*).³⁶ Skupine odabranih ljudi odlazile su na teren i na temelju navedenog popisa povlačile su knjige iz knjižnica, knjižara i antikvarijata. Na popisu se nalazilo 2482 naslova, od čega je bilo 562 naslova dječje literature. Navedeni popis otkriven je nakon 1990. godine.³⁷ Selekcije knjiga uglavnom nisu imale previše logike, s obzirom da su iz nepoznatog razloga bile zabranjivane knjige poput djela Karla Maya, te Conana Doylea ili pak pripovijesti Gottholda Ephraima Lessinga koje datiraju još iz 18. stoljeća.³⁸ Prakse čišćenja knjižnica potrajale su i nakon Staljinove smrti. Proces je trajao do 1957. godine, a zbog već uspostavljene snažne kontrole kasnije za njim nije bilo potrebe. Usprkos jakoj kontroli knjižničari su koristili razne metode kako bi sačuvali određenu literaturu. Jedan od načina bio je „gubitak“ knjige iz bilo kojeg razloga, kako bi se

³⁵ Gulińska, Grażyna. Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944-1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc. Str.53-59

³⁶ Dróżdż, Andrzej. Selekcje księzek w powojennym Krakowie w latach 1945-1956. Str.66

³⁷ Izdala ga je wroclavska nakladnička kuća Nortom 2000

³⁸ Dróżdż, Andrzej. Selekcje księzek w powojennym Krakowie w latach 1945-1956. Str.66

očuvala za potrebe čitatelja. Takve akcije trajale su kroz '50e da bi se kasnije vratile u knjižnični katalog kao dar s novim inventarnim brojem. Takve knjige i danas služe korisnicima knjižnica. Činjenica je da je vlast donekle kontrolirala što se čita i u određenim situacijama nametnuta literatura se nije mogla izbjeći, kao što je to bilo u školama, a situacija se činila stabilnom. Ovo samopouzdanje je znalo biti narušeno s vremena na vrijeme, s obzirom da cenzura ipak nije mogla onemogućiti čitanje. Zabranjene knjige uživale su veliku popularnost, pa kada su, primjerice, pitali studente da definiraju pojam bestsellera, odgovarali su da je to knjiga u maloj nakladi. Czarnik također navodi nekoliko primjera kako i zašto su ljubitelji knjige pribjegavali zabranjenoj literaturi. Čitanje neovisno o sistemu opisuje kao korištenje privatnih zbirki knjiga, većinom izdanih prije Drugog svjetskog rata. Često je bilo izmjenjivanje među suradnicima i prijateljima, a oštećene knjige su se prepisivale kako bi se mogle dalje širiti. Katkad se u knjižnicama mogla naći zanimljiva literatura jer one same nisu bile dobro „očišćene“. Ove strategije čitanja bile prilično stabilne i uspješne i uspjele su se održati tijekom cijelog staljinističkog perioda. Bilo je prisutno i čitanje kao bijeg, pri čemu objašnjava kako je u ovom periodu čitanje klasične literature uživalo svojevrsnu popularnost. Unatoč snažnoj cenzuri, izbora je bilo tako da su se čitala djela autora zapadne i istočne Europe. Usredotočenost na čitanje klasika dala je novo svjetlo na očuvanje tradicije, ali je bila i svojevrsan bijeg od surove svakodnevice javnoga života.³⁹

3.3.3 Poljska književna bibliografija

Preliminarna cenzura utjecala je na književne i znanstvene tekstove. Publikacije Poljske književne bibliografije (*Polska Bibliografia Literacka*), koju je pripremao Institut za književna istraživanja (*Instytut Badań Literackich*) bile su pod kontrolom. Određeni broj urednika i članova institucije radili su internu kontrolu, te su dobili naredbu da iz bibliografije uklone 28 poljskih časopisa (vjerskih i emigrantskih publikacija) i 7 zapadnih znanstvenih i književnih časopisa. Neki od njih bili su *The American Slavic and East European Review*, *British Book News*, *New York Book Review* i drugi.⁴⁰ Nekoliko izdanja ove bibliografije je bilo cenzurirano kroz nekoliko godina, te je napokon ugledala svjetlo dana nakon Staljinove smrti 1956. godine, te je bila izdana uz dodatke. Te godine završila je preliminarna kontrola na Institutu za književna istraživanja.

³⁹ Czarnik, O. Control of Literary Communication in 1945 – 1956. Period in Poland. Str.113-115

⁴⁰ Ibid., str. 108.

4. CENZURA OD 1956. DO 1975. GODINE

Nakon '56., cenzura je popustila, ali su se osjetile posljedice uništavanja kulturnog naslijeđa. Poljska u eri komunizma nije bila suverena država, već je reflektirala Brežnjevu doktrinu limitirane suverenosti, što znači da je ovisnost o SSSR-u bila prilično velika. Mnoga neriješena povijesno-politička pitanja između Poljske i SSSR-a, poput masakra u Katyńu, nisu se smjela isticati u javnosti (konkretno o ovom pitanju se počelo govoriti i pisati nakon '89.). Gomułka⁴¹ je do 1957. godine ponovno uveo rad ureda za cenzuru. Period do kraja 60ih obilježila je slaba konzistencija cenzure, a sami cenzori imali su veliku slobodu u odlučivanju vodeći se prema osobnoj političkoj intuiciji. Sustav kontrole medija nastavio se odvijati na nekoliko razina. Glavni stup cenzure i dalje je bio GUKPPiW koji je kontrolirao apsolutno sve što se događalo u svijetu medija. Nadalje, Poljska novinarska agencija (*Polska Agencja Prasowa*; PAP) dostavljala je informacije u unaprijed određenoj formi. Izdavala takozvani Specijalni bilten PAP, objavljivan u nekoliko stotina do nekoliko tisuća primjeraka, koji je bio namjenjen članovima Partije na najvišim pozicijama, a sadržavao je međunarodne vijesti točnih informacija, kako bi odabrani znali što se događa izvan granica Poljske, prema čemu su oblikovali informacije za javnost u skladu s ideologijom.

Borba za slobodu govora i protiv cenzure uzela je više maha u odnosu na period za vrijeme Staljina. Intelektualci su, potaknuti liberalizacijom s kraja prethodnog perioda i zbog nezadovoljstva ponovnog uvođenja snažne kontrole, u ožujku 1964. godine napisali protestno pismo koje je potpisalo njih 34 na čelu s Antoniem Słonimskim. U pismu su napisali kako „ograničavanje distribucije papira za tiskanje knjiga i restrikcije cenzure u novinarstvu prijete razvoju nacionalne kulture. Mi potpisani smatramo da su postojanje javnog mišljenja, pravo na kritiku, sloboda govora i pristup pouzdanim informacijama neophodni za razvoj i dobrobit građana i nacije, te zahtjevamo promjenu u kulturnoj politici u skladu s Poljskim Ustavom.“⁴² Vlast je pismo jednostavno odlučila ignorirati, ali oštra reakcija od strane komunista došla je tek nakon što je ono objavljeno na radiju Slobodna Europa i u stranim medijima. Kao odgovor Centralni komitet Poljske ujedinjene radničke partije objavio je pismo potpisano od strane 600 vjernih autora i Poljske udruge pisaca (koja je bila pod utjecajem Sovjeta, a 26% njezinih članova bili su članovi Partije). Rezultat su bile sankcije nad potpisanim u Pismu 34 u obliku

⁴¹ Władysław Gomułka bio je prvi sekretar Poljske radničke partije od 1945. do 1948. i ponovno od 1956. do 1970. godine.

⁴² Strządala, Gawel. *Censorship in the People's Republic of Poland*.str.167

zabrane izdavanja njihovih djela.⁴³ Istu sudbinu doživjeli su ostali autori koji su smatrani reakcionarima, kao i mladi naraštaj pisaca.

U ožujku 1968. godine Moczareva frakcija izazvala je protest književnika i studenata skidanjem Dušnog dana Adama Mickiewicza s kazališnog repertoara. Taj potez izazvao je ulične proteste, nasilno ugušene od strane komunista. Kada su izbili neredi, a policija brutalno napala sudionike na skupštini Varšavskog sveučilišta povodom zabrane izvođenja, u medijima su dane informacije govorile samo o poteškoćama u gradskom prometu ili o huliganskim neredima. Zadatak cenzure bio je odražavati privid socijalističke utopije, a oni koji su protestirali široj javnosti bili su prikazani kao demoralizirane grupe ili kao agenti imperijalističkog zapada. Moczareva frakcija uspjela je dezorganizirati sustav, a njihova antisemitska djelatnost potakla je emigraciju poljskih Židova. O toj temi također nije bilo poželjno pisati bilo u pozitivnom ili negativnom smislu.⁴⁴ Mnogi pisci i umjetnici zatvarani su zbog pokušaja ocrnjivanja komunističke vlasti. Zatvarani su također takozvani „planinari“ (*Taternicy*) koji su krijumčarili zabranjenu literaturu, poput izdanja časopisa *Kultura* koji se izdavao u Parizu.⁴⁵ Protesti iz '68. imali su jednu pozitivnu posljedicu na kasnije događaje. Postavili su temelje za djelovanje opozicije koja je sudjelovala u drugom optjecaju, što je na kraju dovelo i do osnivanja *Solidarnosti*.

Nakon nemira u ožujku 1968. godine slabi Gomuljkina moć, te već 1970., nakon radničkog ustanka u Gdanjsku, Edward Gierek preuzima poziciju prvog sekretara Partije, što dovodi do veće centralizacije u području cenzorskih praksi.

Strukture unutar GUKPPiW se postupno mijenjaju, kontrola se zaoštava, a cenzori imaju manju slobodu u odlučivanju u odnosu na period '60ih. Regionalnim uredima smanjuje se važnost i struktura postaje visoko centralizirana (sjedište u Varšavi). Mnogi se zapošljavaju kao cenzori kako bi skratili put prema karijeri u medijima. Vlast je smatrala kako će pojedinci s tim iskustvom u kasnijoj karijeri moći primjenjivati strogu autocenzuru. Taj tip cenzure bio je toliko jak da se činilo kako je općenito politička cenzura bila gotovo nepotrebna. Novinari koji su redovito bili cenzurirani stvarali su probleme svojim matičnim novinama, te u strahu od gubitka posla ili premještanja na manje atraktivnu poziciju trudili su se izbjegavati nepoželjne teme. S obzirom da su veće sankcije pogađale urednike nego autore spornih članaka, bilo im je u interesu da imaju što manje problema s glavnim cenzorskim uredom, s

⁴³ Ibid., str.167

⁴⁴ Ibid., str.166

⁴⁵ Ibid., str.168

obzirom da su bili imenovani od vlade. Prema tome, cenzura unutar redakcije (*cenzura wewnątrzredakcyjna*) bila je neophodna. U nakladničkoj djelatnosti glavnu ulogu imao je jedan jedini izdavački koncern *RSW Prasa-Książka-Ruch*, osnovan 1973. godine, a zadatak mu je bio centralizacija tiska i distribucija tiskovina. Bio je u potpunosti pod upravom Partije, te je u praksi monopolizirao izdavaštvo i distribuciju tiskanih medija, što je značilo da ukoliko ne odobre neki naslov, na tržištu nije ni postojao. Elektronski mediji, radio i televizija bili su dio jednog organizma naziva *Radiokomitet*. Televizija je u Poljsku došla sredinom pedesetih i poput filma bila je medij koji je najviše trpio cenzuru. Sedamdesetih, većina sadržaja poljske televizije bila je unaprijed snimljena.

U 70ima ured za cenzuru postaje više formaliziran, cenzori dobivaju specifičnije instrukcije koje su doduše katkad bile kontradiktorne. Bile su popisane u *Crnoj knjizi*, a pomoću nje cenzori su osigurali vlasti da održi monopol nad informacijama.

Pristup točnim informacijama i sloboda kritike i u ovom periodu ovisila je o statusu pojedinca u službenoj hijerarhiji. Primjerice, Jerzy Putrament, pisac i član Partije, mogao je pisati o staljinizmu na direktniji način, što je inače bila kontroverzna tema i svojevrsan tabu. Također, 1973. godine, nakon pet godina zabrane, renomirani poljski dramatičar Sławomir Mrożek uspio je objaviti i predstaviti svoju dramu *Sretan događaj* (*Szczęśliwe wydarzenie*), koja je već bila objavljena u emigraciji. Znanstvena djela u ovom periodu nisu trpila toliko čvrstu kontrolu jer su bila namjenjena malom broju elitne publike.⁴⁶

⁴⁶ Censorship in Poland in the Twentieth Century.

5. RAZVOJ DRUGOG OPTJECAJA

Poljska ima dugu tradiciju podzemnog stvaralaštva koja datira još iz 19. stoljeća i vremena ustanaka, pa sve do Drugog svjetskog rata i organiziranja podzemne vlade i države. Konspiracijska djelatnost nastavila se nakon rata, a svoj vrhunac dostiže u vrijeme Solidarnosti. Između 1944. i 1953. godine izdavale su se nezavisne publikacije koje su bile umnažane pomoću pisaćeg stroja ili su pak bile rukom ispisivane. S obzirom da je u Staljinovo vrijeme kontrola bila izrazito jaka, uz česte policijske pretrage i velike kontrole tržišta papira, te zbog nemogućnosti posjedovanja tiskarskih strojeva, nakladnici nisu mogli dugo preživjeti i nije bilo realne mogućnosti da se konspiracijska djelatnost razvije. *Ruch* je bila jedna od podzemnih organizacija koja je djelovala kratko krajem '60ih, a okupljala je studente koji su protestirali '68., predstavnike vrocavskog umjetničkog društva i već spomenute „planinare“ (*Taternicy*) koji su krijumčarili literaturu u Poljsku preko Čehoslovačke.⁴⁷

Sredinom '70ih opozicija izaziva partijski monopol informacijama organizirajući krajem '76. „Drugi optjecaj“, aktivnu podzemnu izdavačku djelatnost. Kasnih 70ih dolazi do sve većeg razvoja i širenja podzemnog optjecaja. Tiskaju se cenzurirane knjige pri čemu je omogućen pristup nelegalnim socijalnim idejama. Podzemne aktivnosti bile su od velikog značaja kako za velika djela poljske književnosti, tako i za strana, s obzirom da cenzura nije dopuštala tiskanje i izdavanje takvih djela, pa tako ni čitanje. Također, oni koji su imali više hrabrosti, tiskali su povijesne tekstove i izdavali zabranjene povijesne materijale.

Izraz *samizdat* koristio se za neslužbenu produkciju i distribuciju tekstovnih materijala koji su uključivali knjige, prijevode, izvješća i članke u novinama. Poljski samizdat također je proizvodio materijale koji su imali utjecaj na mobilizaciju i organiziranje političke opozicije. Ipak, taj općeprihvaćeni izraz nije bio toliko zastupljen u Poljskoj. Publikacije koje nije odobrila vlada i cenzura imaju razne druge nazive. Najstariji, koji se koristi već stotinu godina je „*bibula*“, što je inače naziv tankog papira na kojem su se tiskale knjige, časopisi i leci, koji je dovezen u drugoj polovici 19. stoljeća u rusku okupacijsku zonu bez dozvole carske cenzure. Drugi naziv koji se često upotrebljava je „*drugi obieg*“ (drugi optjecaj), pri čemu se izraz „prvi optjecaj“ odnosio se na službeni, legalni optjecaj informacija podložan cenzuri i

⁴⁷ Olaszek, Jan. Solidarity in the struggle for freedom of speech, 1980-1981 //Intermarium. 14, No. 2-3 (2011), str. 3

kontroliran od strane vlade. Također, pojavio se izraz „publikacije ili tisak bez autorskih prava“ (*publikacje lub druki „bezdebitowe“*).⁴⁸ Službeno, dozvolu za tiskanje imao je GUKPPiW koji je uz to bio i vlasnik svih autorskih prava.⁴⁹

Glavni povod za razvoj podzemnih izdavačkih djelatnosti bile su vladine promjene u Ustavu na prijelazu iz '75. u '76., radnički prosvjedi u lipnju '76., te nastanak Komiteta obrane radnika (*Komitet Obrony Robotników; KOR*)⁵⁰. Podzemno izdavaštvo počelo se razvijati polako od strane pojedinaca i malih grupa entuzijasta.

5.1. Izdavačka djelatnost drugog optjecaja

Razdoblje podzemnog izdavaštva se može podijeliti na nekoliko faza iz perspektive današnjih istraživanja. Prva faza zahvaća period o 1976.-1980. godine, kada su se formirale strukture opozicije i strukture podzemnog izdavaštva. Organiziranjem podzemnog izdavačkog pokreta, nastanak KOR-a i Pokreta za zaštitu prava čovjeka i građanina (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela; ROPCiO*)⁵¹ samizdat je prešao u „profesionalnu“ djelatnost. Pojavile su se mnoge nakladničke kuće, a jedna od prvih bila je NOWA (*Niezależna Oficyna Wydawnicza*) koja se zapravo smatra prvim necenzuriranim nakladnikom u ilegali. Osnovala ju je grupa studenata s Katoličkog fakulteta u Lublinu (*Katolicki Uniwersytet Lubelski*) kao Necenzuriranu nakladničku kuću (*Nieocenzurowana Oficyna Wydawnicza*). Nakon objavljivanja prvog izdanja, organizacija se seli u Varšavu, gdje mijenja ime, a kasnije NOWA postaje najveći neovisni izdavač knjiga i književnih časopisa u Poljskoj.⁵² Izdavali su uglavnom knjige, a poznati su bili i po književnom tromjesečniku *Zapis*. NOWA je djelovala i za vrijeme vojnog stanja, a zahvaljujući njoj Poljaci su mogli čitati djela pisaca poput Gombrowicza, Hłaska, Miłosza, Grassa, Brodskog, Orwella i Solženjicina, a njezine naklade rijetko su premašivale 4-5 tisuća primjeraka. Blisko je surađivala s KOR-om u vrijeme drugog optjecaja, a nakon pada komunizma uspjela se održati i započela je s legalnom djelatnošću.

Osnovane su i druge nezavisne nakladničke kuće koje su djelovale u periodu od 1977. godine do 1985. godine u suradnji s opozicijskim krugovima: varšavski Glas (*Głos*), u Gdanjsku je

⁴⁸ Debit = pravo na prodaju inozemnog tiska, copyright, autorsko pravo

⁴⁹ Osiński, Zbigniew. Najnowsza historia Polski w publikacjach „drugiego obiegu“ w latach 1980-1981.// Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji. Katowice : Wydawnictwo UŚ, 2012. Str.1

⁵⁰ KOR je osnovala skupina intelektualaca u svrhu obrane progonjenih radnika nakon nasilnog gušenja radničkih protesta u lipnju 1976. godine. Cilj je bio pomoći radnicima pravno, financijski i medicinski, te informirati javnost o vladinim represijama. Opširnije : Encyklopedia Solidarności URL : <http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=KOR> (05.01.2014.)

⁵¹ Opširnije : <http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=ROPCiO> (05.01.2014.)

⁵² Olaszek, Jan.Solidarity in the struggle for freedom of speech, 1980-1981. Str 4

osnovano izdavaštvo Mlada Poljska (*Młoda Polska*) koje je izdavalo dvomjesečnik *Bratniak*, u Krakovu Novohutski križ (*Krzyż Nowohucki*), Krug (*Krag*), Izdavaštvo 3 Maja (*Wydawnictwo 3 Maja*), Izdavaštvo Konfederacije neovisne Poljske (*Wydawnictwo Konfederacji Polski Niepodległej*) koje je objavljivalo novine *Gazeta Polska*. KOR je također imao svoju izdavačku djelatnost. Izdavao je *Biuletyn Informacyjny*, koji se počeo izdavati u rujnu 1976. godine, a bio je jedan od prvih masovno distribuiranih naslova tijekom sedamdesetih van ograničenja cenzure. Također, izdavali su *Komunikat*, *Głos*, *Krytyka*, *Robotnik* i *Placówka*, a ROCiO je objavljivao časopise *Opinia*, *Droga*, *Gospodarz*, *Ruch Związkowy*. Generalnim političkim pitanjima bavio se časopis mladih katolika *Spotkania*, nastao u Lublinu 1977. godine. Uz već navedeni *Zapis* počeo se objavljivati i časopis *Puls*, izdavan od strane mladih poljskih pisaca koji je također bio literarnog karaktera, ali za razliku od njega objavljivao je književne tekstove nastale specijalno za potrebe drugog optjecaja.

Većina nakladnika djelovala je u Varšavi, Krakovu, Poznaniu i Gdanjsku. Prijelomni trenutak za drugi optjecaj bio je u kolovozu '80. kada nastupa radnički pokret Solidarnost, koji se ubrzo proširio na cijelu zemlju i kojeg su podupirale brojne podzemne organizacije. Do kolovoza 1980. godine u optjecaju je bilo oko 200 naslova rukopisa i periodike, a 35 nakladnika izdalo je više od 300 naslova knjiga i brošura.⁵³ Ova događanja djelovala su i na neke pisce u emigraciji, poput Miłosza čiji se prijevod Biblije objavljivao u mjesečniku *Twórczość* (književni časopis koji izlazi od '45.).

5.2. Metode tiskanja

U početnoj fazi kopiralo se prepisujući i prosljeđujući dalje čitateljima koji su i sami prepisivali tekstove. Prve publikacije dobivale su se pomoću takozvanog samizdat principa: svaka osoba kopirala je tekst koristeći indigo papir na pisaćem stroju nakon čega ga je prosljedila drugim čitateljima. Ubrzo se stvorila velika mreža opozicijskih aktivista i kako se prisjeća Jacek Kuroń, jedan od KOR aktivista: „Jedna osoba mogla je napraviti 6 kopija oglasa. Jedan od njih je vraćen, a pet ih je podijeljeno među prijateljima koji bi napravili istu stvar. Kada sam uvečer prolazio svojim naseljem, mogao sam čuti ljude kako tipkaju. Kasnije, kada smo počeli koristiti kopirne strojeve, nostalgично sam se prisjećao tog vremena. Ljudi su [tada] bili spremni žrtvovati svoje vrijeme, trud i stan, bili su spontani i spremni pridružiti se

⁵³ Ibid., str. 4

toj mreži u velikom broju.⁵⁴ Dominatne tehnike tiska obuhvaćale su tisak na šapirografu (stroj za ručno umnožavanje tekstova i crteža na matricama pomoću želatine), sitotisak (serigrafija, svilotisak; direktna tehnika propusnog tiska s mogućnošću tiska na različitim materijalima), te ofsetni tisak (koristi se i danas za tisak većine grafičkih proizvoda). Najveće naklade (preko 100 tisuća primjeraka) realizirane su tehnikom sitotiska. Kopirni strojevi, koji su se pojavili nedugo nakon što su se podzemne publikacije počele objavljivati, bili su uvezeni od strane opozicijskih aktivista u inozemstvu ili su ih sami napravili. Takvi strojevi omogućili su brže umnožavanje i veću nakladu, a njihove lokacije bile su nepoznate javnosti. Knjige i političke publikacije omogućavale su čitateljima pristup točnim informacijama u raznim sferama znanosti (ekonomija, sociologija, književnost, pravo i politika) koje službeno nisu bile dostupne. Naklade knjiga i većine drugih publikacija nisu bile velike i izdavane su u nekoliko stotina primjeraka. Popularne publikacije izdavane su u nekoliko tisuća primjeraka, pri čemu je časopis *Robotnik* prednjačio i uspijevali su izdati i do 20 000 kopija. Obavijesti o publikacijama širile su se zahvaljujući i Radiju Slobodna Europa, a djelovanje podzemnog tiskarstva potpomagali su članovi nekadašnje Zemaljske armije, čime su izdaje podzemnih tiskara bile minimalne. Restrikcije vlade bile su velike, te se za posjedovanje samo nekoliko knjiga iz drugog optjecaja moglo dobiti i do deset godina zatvora.

5.3. Crna knjiga poljske cenzure

Ono što se odvijalo u pozadini cenzorske prakse postalo je poznato nakon bijega jednog od poljskih cenzora, Tomasza Strzyżewskog na zapad 1976. godine. Godinu kasnije u emigraciji objavljena je Crna knjiga cenzure u Poljskoj Narodnoj Republici (*Czarna Księga Cenzury PRL*). Ta knjiga pokazala je sav apsurd cenzorskog sustava.

Strzyżewski Tomasz pristupa Partiji 1967. godine, što mu je omogućilo da se nakon nekog vremena zaposli u cenzorskom uredu u Krakovu. Kao i većina njegovih kolega, nije pristupio tom poslu iz ideoloških, već iz financijskih razloga. Ubrzo je postao upoznat s apsurdnošću cijelog cenzorskog sustava, zbog čega se odlučuje na potez koji će ga dovesti u opasnost, ali koji će promijeniti tijek povijesti. Naime, svim cenzorima diljem zemlje predstavljena je takozvana cenzorska biblija, odnosno knjiga pravila i prijedloga izdana od strane GUKPPiW u Varšavi. Strzyżewski napominje kako mu je tek u tom trenutku postalo jasno kakav je njegov posao. Knjiga je bila pohranjena u sefu, a cenzori su se koristili njome na licu mjesta

⁵⁴Kuroń, J. Gwiazdny czas. „Wiary i winy” ciąg dalszy, London 1991. u : Ibid., str. 5

ukoliko su im trebale detaljnije upute. Od ljeta 1975. godine do svog odlaska postupno je uzimao pojedine dokumente i kopirao ih, da bi napokon 11. ožujka 1977. godine uspio otići u Švedsku, gdje je ponudio prikupljene materijale za izdavanje knjige. Posla se prihvatilo londonski emigrantski nakladnik ANEKS koji iste godine objavljuje njeno prvo izdanje u dva sveska.⁵⁵ *Crna knjiga poljske cenzure* sastoji se od približno 700 stranica povjerljivih dokumenata. Posljedično tome, dijelovi su objavljeni u opozicijskom biltenu KOR-a i u drugim podzemnim časopisima poput *Zapisa*. nakladnička kuća NOWA objavila je dijelove materijala u formi knjige. Naklada je bila oko 1500 primjeraka, što je prije Solidarnosti bila najveća podzemna naklada neke knjige.

Crna knjiga je po prvi put široj javnosti otkrila širinu cenzure u socijalističkoj Poljskoj. Izvukla je iz anonimnosti osobe koje su radile kao cenzori, kao i odrednice na temelju kojih su se obavljali dodjeljeni zadaci i smatra se prvim konkretnim dokazom o postojanju cenzure u cijelom sovjetskom bloku. Sadržavala je „crnu listu“ na kojoj je bilo navedeno 37 imena, redom pisaca, umjetnika, glumaca, koji su potpisali peticiju protiv promjena u Konstituciji '75.-'76. i čija se imena nisu smjela spominjati u medijima bez prethodnog odobrenja. Izdavanje *Crne knjige* povećalo je pritisak na vladu da popusti s restrikcijama u kreativnom izražavanju, što se i dogodilo nakon osnivanja Solidarnosti.

5.4. Liberalizacija i Solidarnost

U kolovozu 1980. godine članovi masovnih štrajkova podnijeli su vladi 21 zahtjev, u kojem je jedan od glavnih bio zahtjev za smanjanjem cenzure, što je dovelo do novog zakona o cenzuri donešenog u srpnju 1981. godine. Njime su izostavljene pojedine kategorije publikacija, poput govora predstavnika na parlamentarnim sjednicama, udžbenika odobrenih od strane Ministarstva obrazovanja, crkvenih publikacija, publikacija Akademije znanosti, ponovljenih izdanja djela objavljenih u Narodnoj Republici Poljskoj (PRL) ili djela objavljenih drugdje prije 1918. godine, te informacijski bilteni.⁵⁶ Bilo je moguće podnijeti žalbu na cenzorsku odluku Upravnom administrativnom sudu (*Naczelny Sąd Administracyjny*). S obzirom da cenzura ranije nije postojala što se javnosti tiče, a odluke o promjenjenim tekstovima nije se smjelo dovoditi u pitanje, samo otkrivanje njenog postojanja smatralo se velikim uspjehom, jer je likvidacija iste bila nezamisliva. GUKPPiW sada postaje

⁵⁵ Braun, G. *Wielka ucieczka cenzora*. Poljska : Telewizja Polska – II Program. Studio Filmowe Kalejdoskop, 1999.

⁵⁶ *Censorship in Poland in the Twentieth Century*.

i službena cenzorska institucija, smanjuju joj se ovlasti, a te godine mijenja i ime u Glavni ured kontrole publikacija i javnih izvedbi (*Glówny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk*). Akademske publikacije izuzete su iz procesa preventivne cenzure, a glavna razlika spram Dekreta iz 1946. godine je ta da su se u tekstu trebali vidjeti cenzorski ispravci. Također, u roku od dva mjeseca stvorena je golema organizacija Solidarnost (*Solidarność*), koja je istodobno bila sindikat i reformatsko-oslobodilački pokret. Sve navedeno dovodi do nove etape u razvoju podzemnog izdavaštva. U vrijeme Solidarnosti, koja se između ostalog fokusirala na slamanje partijskog monopola informacijama, podzemni tisak uključio se u prosvjede pomažući u objavljivanju vijesti iz raznih dijelova zemlje čime je pomagao u širenju pokreta, ukazujući na problem nedostatka slobode govora. Nezavisni tisak formirao se u skladu s pokretom sindikata. Kako je Solidarnost ušla u sferu legalnosti, vlada je tolerirala rast nezavisnog izdavačkog tržišta. Informacije o ekonomskim pitanjima bile su dostupne, a pojavile su se i povijesne teme⁵⁷. Unatoč tome, uhićenja su se događala kako bi vlada donekle zadržala kontrolu. Solidarnost se konstantno suočavala s materijalnim problemima i preprekama nametnutima od strane vlade, poput administracije i otpora partijskih sindikata. Do uvođenja ratnog stanja tržište je bilo preplavljeno novim naslovima. Otprilike 400 novih naslova se pojavilo u prvim mjesecima '80. godine, a 1800 novih pojavilo se sljedeće godine.⁵⁸ Sveukupno djelovalo je oko 160 nakladnika, koji su objavljivali oko 2500 književnih naslova bez cenzure, a bilo je izdano oko 3200 naslova časopisa. Gradovi u kojima je cvjetao nezavisni tisak bili su Varšava, Krakov, Vroclav i Gdanjsk, isti oni koji su bili centri podzemnog izdavaštva prije ere Solidarnosti.

Uvođenjem „ratnog stanja“ (*stan wojenny*) 13. prosinca 1981. godine kompromitirale su se ove nove slobode. Novi zakon o cenzuri poprimio je svoj stari oblik što se pogotovo odrazilo na akademske publikacije. Većina nakladničkih kuća prestala je s djelovanjem nakon uvođenja ratnog stanja i nakon delegalizacije Solidarnosti. Konfiscirani su strojevi za umnažanje, tiskari, urednici i nakladnici su uhićeni. Opisano u brojkama od siječnja do lipnja 1982. godine likvidirano je 12 tiskara, oduzeto 28 šapirografa i 168 drugih poligrafičkih uređaja. 1986. godine provedena je amnestija na podzemno tiskarstvo i kolportiranje.⁵⁹ Restrikcije su se povećale i nezavisni tisak ponovno nije bio dopušten, a nepoštivanje pravila kažnjavalo se zatvorskim kaznama do 10 godina. Bez obzira na navedeno podzemno tiskarstvo i nakladništvo uspjeli su opstati, a u njihovim krugovima ostaje popularna politička,

⁵⁷ Najveća očekivanja društva od drugog optjecaja su bila u sferi predstavljanja najnovije povijesti (20.stoljeće), koja službeno nije mogla biti realna i istinita zbog ograničenja cenzure i autocenzure.

⁵⁸ Olaszek, Jan. Solidarity in the struggle for freedom of speech, 1980-1981 Str. 8

⁵⁹ Michalowski, W. Drugi obieg – rys historyczny. Str. 3 -4

povijesna i društvena publicistika, književna djela, te prije svega antikomunistička literatura. Egzistencija časopisa i podzemnih nakladnika bila je jedan od najvećih uspjeha opozicije u ratnom stanju, jer su službene informacije i dalje bile lažne i pod monopolom vlade. Tijekom '80ih nekoliko tisuća naslova knjiga i drugih publikacija izdano je u Poljskoj do pada komunizma. Trend koji je vladao u to vrijeme zalagao se za porast liberalizacije, pogotovo nakon 1985. godine i pojave Glasnosti.

Podzemno izdavaštvo doživljava krizu 1984. godine. Zbog rasta cijena njihovih izdanja počela se osjećati zasićenost. Promjena kriterija cenzure dovela do konkurencije podzemnih i nadzemnih nakladnika. U drugoj polovici '80ih neke nakladničke kuće koje se bave knjigom nastavile su sa svojim radom (NOWA, *Głos*, *Wydawnictwo Konstytucji 3 Maja*), a neke nove su osnovane (*Krag*, *Unia Nowoczesnego Humanizmu*). Sveukupno, postojalo je više od 160 nakladnika koji su izdavali preko 100 000 naslova knjiga, koje su bile vrlo popularne i dostupne u knjižnicama koje su djelovale unutar struktura sindikata. U travnju 1990. godine GUKPiW je ukinut, a u ožujku se raspao i konglomerat *Prasa-Książka-Ruch*. Novine u njihovom vlasništvu rasprodane su i privatizirane, a Poljska je ušla u novu, demokratsku eru. Nakon pada komunizma cenzura službeno više ne postoji. Jedino su ostale prisutne različite forme autocenzure u obliku političke korektnosti koja se već upotrebljavala u zapadnim zemljama, a povezana je s tolerancijom.

ZAKLJUČAK

Cenzura u poslijeratnoj komunističkoj Poljskoj, po svemu sudeći, bila je izrazito jaka. Protezala se kroz sve aspekte političkog, kulturnog i javnog života, pri čemu je ostavila neizbrisiv trag u poljskoj povijesti. U prvim poratnim godinama do Staljinove smrti 1953. godine bila je pogotovo snažna, a vlast se svojski trudila podrediti javno mišljenje idološkim dogmama. Kako bi ispunili svoj cilj bilo je potrebno kontrolirati medije jer oni pomažu u oblikovanju kolektivne svijesti. Zadatak cenzure nije nužno bilo zabranjivanje određene teme ili djela određenog autora, već se informacijama manipuliralo ovisno o njihovom sadržaju i načinu razumijevanja. Ono što je sigurno, bila je zabranjena bilokakva kritika Sovjetskog Saveza, marksističke ideologije i politike državne vlasti. S obzirom na to najčešće su cenzurirani i zabranjivani časopisi i novine koji se bave ekonomijom, politikom i socijalnim temama. Također, zabranjivana su djela emigranata i svih protivnika komunističkog režima. U vrijeme Staljina prisutnost preventivne cenzure unutar pojedinih institucija i autocenzure bila je toliko jaka da gotovo i nije bilo potrebe za intervencijom GUKPPiW. Knjižnice su pogotovo bile na udaru tijekom ovog perioda, što ne iznenađuje s obzirom da su komunisti itekako bili svjesni uloge koju ima u procesu davanja i širenja informacija. Od 1949. do 1955. godine Poljska je bila odsječena od zapadnog kulturnog, znanstvenog i političkog utjecaja, a sovjetski model dominirao je u svim sferama.

Nakon Staljinove smrti cenzura na kratko popušta, pri čemu dolazi do većih sloboda u protoku informacija. Međutim, zadovoljstvo je bilo kratkog vijeka i cenzura se ponovno zaoštrava, ali i gubi svoju konzistenciju. Sredinom '70ih uvode se nove regulative u cenzorskim praksama, no nezadovoljstvo poljskog naroda i sve češći štrajkovi dovode do osnivanja podzemnih udruga, kako političkih tako i kulturnih. Ove potonje pogotovo bi se mogle opisati kao pozitivna posljedica cenzure. Stvaranje drugog optjecaja u primitivnim uvjetima omogućilo je tiskanje zabranjenih knjiga koje su djelovale kao zabranjeno voće. Nije bilo današnjih pravila tržišta i tiskalo se ne razmišljajući o dobiti ili marketingu. Poljska kultura se na jedan paradoksalan način hranila cenzurom, a bez utjecaja zapada poljski autori morali su naći svoj poseban put.

LITERATURA

1. Bates, J. The Censorship of Polish Literature in the Stalinist Period, 1945 – 1954. // Proceedings of the Scottish Society for Russian and East European Studies : Papers from the Annual Conferences 1998 and 1999. / (eds) Berry, R., MacManus – Czubinska, C., Bates, J. Glasgow, Scottish Society for Russian and East European Studies, 2004. Str. 11-33. URL : <http://eprints.gla.ac.uk/48851/> (25.02.2014.)
2. Braun, G. Wielka ucieczka cenzora. Poljska : Telewizja Polska – II Program. Studio Filmowe Kalejdoskop, 1999. URL : <http://www.plejak.pl/wielka-ucieczka-cenzora-film-dokumentalny-901> (29.11.2013.)
3. Censorship in Poland in the Twentieth Century. // Censorship : A World Encyclopedia / edited by Derek Jones. London : Fitzroy Dearborn Publishers, 2000.
4. Cenzura // Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2013. URL : <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11246> (01.12.2013.)
5. Czarnik, O. Control of Literary Communication in 1945 – 1956 Period in Poland. // Libraries & Culture. 31, 1 (2001). Str. 104 – 115.
6. Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Dziennik Ustaw, Nr 26 poz. 163, str. 291 – 296. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19460260163> (05.02.2014.)
7. Drózd, A. Selekcje książek w powojennym Krakowie w latach 1945 – 1956 // Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia. Nr. X (2012). Str. 59 – 78. URL : <http://sbsp.up.krakow.pl/article/view/616/pdf> (15.11.2013.)
8. Encyklopedia Solidarności. URL : http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Strona_g%C5%82%C3%B3wna (05.01.2014.)
9. Gulińska, G. Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944 – 1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc. // Kielckie Studia Bibliologiczne. 6, 2001. Str. 49 – 59. URL: http://www.ujk.edu.pl/ibib/studia/pdf/6/ideologiczne_selekcje.pdf (18.11.2013.)
10. Leftwich Curry, J. The Media and Intra – elite Communication in Poland : The System of Censorship // A Rand Note. N-1514, 2 (1980). URL : <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N1514.2.pdf> (15.11.2013.)

11. Michalowski, W. Drugi obieg – rys historyczny. URL :
http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDIQFjAB&url=http%3A%2F%2Fpolpk.wz.cz%2FPolska_podzemni_knihovna%2FAktuality_files%2Fdrugi%2520obieg%2520-%2520rys%2520historyczny.doc&ei=yHSEU_S1HqrS4QT994H4Dg&usg=AFQjCNFMNiZmLA182k2hi0wP8ZNuH9W0tw&sig2=JFCvINx-rLsgBGs87VJ0XA&bvm=bv.67720277,d.bGE (21.03.2014.)
12. Olaszek, J. Solidarity in the struggle for freedom of speech, 1980 – 1981 // InterMarium. 14, No. 2-3 (2011). URL :
<http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol14/olaszek.pdf>
(14.02.2014.)
13. Osiński, Z. Najnowsza historia Polski w publikacjach „drugiego obiegu“ w latach 1980 – 1981. // Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji. Katowice : Wydawnictwo UŚ, 2012. URL :
<http://eprints.rclis.org/16797/1/Najnowsza%20historia%20polski%20w%20interencie.pdf> (25.11.2013.)
14. Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992.
15. Strzadala, G. Censorship in the People's Republic of Poland. Folklore. URL :
<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/eestipoola/strzadala.pdf> (12.12.2013.)
16. Tymowski, M. Kratka povijest Poljske. Zagreb : Matica hrvatska, 1999.